

בין הזיוף לאמת

יש סיפורים מרכזיים הטומנים בחובם אמירות ערכיות ואנשים חוזרים עליהם שוב ושוב. אלא שכמו בטלפון שבור הסיפור משתנה ואתו האמירות הערכיות. ספר חדש עוקב אחר גלגול היחסים בין שלוש הדתות המונותאיסטיות דרך גלגוליו של סיפור אחד | **ימימה חובב**

הוא מוריש לו את הטבעת האמיתית. את הסיפור חתם נתן החכם בנמשל הספוג ברוח של סובלנות דתית:

כמעט מת ויקבר האב, ויבוא איש איש מבניהו ובידו טבעתו, ונשיא הבית יאמר להיות. ויריבו כולמו ופשר הדבר ביקשו לדעת, לשווא! אין מגיד למי באמת הטבעת; כאשר למי דת אמת אין מגיד עתה (עמ' 4).

טבעות, פנינים ושברי זכוכיות

ספרה החדש של ההיסטוריונית איריס שגריר עוסק בגלגוליו של משל שלוש הטבעות במשך 800 שנה. מופעיו השונים, הגרסאות השונות שנוצרו לו והרעיונות השונים – לפעמים הסותרים – שהועמסו עליו מאפשרים להתחקות גם אחרי תהליכים מרתקים שעברו על רעיונות הספקנות הדתית והסובלנות הדתית למן ימי הביניים ועד לעידן הנאורות. נראה כי המסר הסובלני של המשל נוסף לו רק במהלך הדורות, ואילו גרסאותיו המוקדמות של המשל נשאו אופי אחר. הגרסה המוכרת המוקדמת ביותר שלו היא 'משל הפנינה' שכתב הפטריארך הנסטוריאני טימותאוס הראשון. מעט לאחר שנת 780 התקיים מפגש בין טימותאוס – ראש הכנסייה הנוצרית המזרחית – לבין הח'ליף העבאסי אל-מהדי. טימותאוס

שנת 1779 כתב המחזאי הגרמני הנוצרי אפרים גוטהולד לסינג את מחזהו האחרון – 'נתן החכם' –

ב

בהשראת ידידותו המופלאה ומעוררת ההשראה עם המשכיל היהודי משה מנדלסון. עלילת המחזה מתרחשת בסוף המאה ה-12 בירושלים הנשלטת על ידי הסולטן צלאח א-דין, ובמהלכה נרקמים קשרים מפתיעים ונחשפים קשרים נסתרים בין יהודים, נוצרים ומוסלמים. בשיאו של המחזה שואל הסולטן את החכם היהודי נתן מהי דת האמת, והלה משיב לו במשל שלוש הטבעות. זהו סיפור על טבעת מופלאה שעברה במשך דורות בירושה מאב לבנו הנבחר; טבעת ש"בקרבה צפון וסתום כוח פלא לתת את נושאה ולבו בה בטוח בעיני א-לוהים ואדם לחן ולחסד" (עמ' 3).

הטבעת עברה במשפחה במשך דורות, עד שהגיעה לידי של אב לשלושה בנים אשר אהב את שלושתם במידה שווה ולא הסכים להעדיף את האחד על פני אחריו. כדי להתגבר על הקושי הכרוך בהורשת הטבעת לבן אחד בלבד הוא פנה לצורך מוכשר וביקש ממנו ליצור שני העתקים מדויקים של הטבעת המקורית. לפני מותו העניק האב את שלוש הטבעות לשלושת בניו, ולכל אחד מהם סיפר כי

משל שלוש הטבעות ורעיון הסובלנות הדתית

בימי הביניים ובראשית העת החדשה

איריס שגריר

מאגנס, תשע"ז, 180 עמ'

על פי גרסתו האב נתן שלוש טבעות זהות. המחזאי הגרמני בן המאה ה־18 אפרים גוטהולד לסינג, אנה רוזינה דה גסק, מוזאון גליימהאוס, הלברשטט

כתב את הגרסה הימי בניימית המפורסמת ביותר למשל הטבעות. הסופר האיטלקי בן המאה ה־14 ג'ובני בוקצ'ו, ציור קיר מהמאה ה־15, גלריית אופיצי, פירנצה

העמדה הספקנית קובעת כי בלתי אפשרי לקבוע מהי הדת האמיתית, ולפיכך יש לכלל הפחות לכבד את הדתות היריבות ולנהל עמן פולמוס מתוך הערכה והקשבה

גרסאות מעניינות המופיעות בחיבורים יהודיים. אחת מהן משובצת ב'ספר אור השכל' של רבי אברהם אבולעפיה, הנחשב למייצגה המובהק של הקבלה הנבואית האקסטיטית במאה ה־13 ופעל בספרד, בארץ ישראל, באיטליה ובסיציליה. משלו של אבולעפיה, המבקש להוכיח את אמיתותה הבלעדית של האמונה היהודית, מספר על אב שביקש להנחיל לבנו מרגלית נחמדה שהייתה ברשותו, אך הבן הכעיס את האב ולא היה ראוי לקבלה. כדי למנוע את המרגלית מכנו עד שיחזור למוטב, אך גם כדי למנוע את נפילתה בידי

המקורית וגם לא יוכל לדעת זאת לעולם, לבין הפנינה המושלמת, שבר הזוכית והאבן, שהפער ביניהן יתגלה על נקלה לעין כל ברגע שיעלה האור.

היפוכו של המושל על גרסאותיו השונות מצוי באגדה על שלושת המתחזים, אשר מקורה כנראה בסיפור ימי בניימי מהסביבה הערבית המוסלמית שנודע במערב אירופה למן המאה ה־13 והלאה. בשונה מהמשלים על הטבעות או על הפנינה, שלפיהם דת אחת מבין שלוש הדתות המונותאיסטיות אמיתית אך לא ידוע מי מהן היא האמיתית ומי הן השתיים השקריות או המוטעות, הרי שאגדה זו רואה את שלוש הדתות המונותאיסטיות כדתות שקריות:

בעולם הזה השחיתו שלושה אנשים את העם: רועה (משה), רופא אשף (ישו) ונוהג גמלים (מוחמד). נוהג הגמלים היה הגרוע שבשלושת הלהטוטנים והמתעתעים (עמ' 30).

בין הגרסאות הרבות של המשל שמקורן בעולם הנוצרי נזכרות בספר גם שתי

העלה את תוכן השיחה שלו עם הח'ליף על הכתב, ובכתב יד בסורית מזרחית מהמאה ה־13 שנמצא בחבל מוסול שבצפון עיראק משובץ המשל הבא:

הו, מלכנו הנאדר, בעולם הזה כולנו מצויים כמו בבית חשוך באמצע הלילה. אם בלילה בבית חשוך נופלת לפתע פנינה יקרה בין האנשים, וכולם נעשים מודעים לקיומה, אזי כל אחד ישאף להרימה. אבל היא לא תיפול בגורל כולם אלא בגורלו של אחד בלבד, ובעוד אחד יחזיק בפנינה עצמה, שני יחזיק בשבר זכוכית, שלישי באבן או בגרגר אדמה, אך כל אחד יהיה גאה ושמח על כך שהוא בעליה של הפנינה. ואולם כאשר יפוגו הלילה והחשכה ויעלה האור... זה שבידו הפנינה ישמח ויהיה מאושר ומרוצה בה, הללו שבידם פיסות זכוכית וחלוקי אבן, יבכו (עמ' 14-15).

ההבדל בין שני המשלים דרמטי. יש הבדל ניכר בין שלוש טבעות זהות שאיש אינו יכול לדעת מי מהן היא הטבעת

על פי המשל של רבי אברהם אבולעפיה בחירתו של עם ישראל מוסתרת כשהוא חוטא. איור מתוך ספרו 'ספר אור השכל', 1285, ספריית הוותיקן

אדם אחר, החביא האב את המרגלית בבור. עבדי האב אמנם לעגו לבן וטענו שהמרגלית בידיהם, אך הבן ידע כי זהו שקר. כשהעבדים הגדישו את הסאה סלח האב לבנו, העלה את המרגלית מן הבור והעניק אותה לבנו, ולעבדים לא נותר אלא להתבייש על ששיקרו כל העת. והנמשל:

כך קרה לנו עם האומרים שה' החליפנו בם, שאין לנו פה להשיב כל זמן שאנו בלתי מרצים את ה' באשר חטאנו, ואולם בשובנו ובהשיבו גם הוא את שבותנו יבושו מביישינו מפנינו בראותם אשר שב ה' את שבותנו (עמ' 38).

אמת אחת בלבד?

הספר מציע לא רק דיון ספרותי וטקסטואלי בגרסאות השונות של המשל, אלא גם דיון ברקע הרעיוני להתפתחותו, למעבר שלו בין התרבויות הנוצרית והמוסלמית, ולאופן המרתק שבו תבניות ספרותיות דומות שימשו בסיס להעברת מסרים שונים ואפילו סותרים. בסוף הספר מובא גם מאמר פילוסופי שכתב אבישי מרגלית הדן במשמעויותיו הפילוסופיות של המשל.

מתברר כי המשל הופיע תמיד באזורים שהתקיים בהם מפגש בין דתי – בין הנצרות לבין דת נוספת או יותר – ומפגש זה עורר את הצורך לחשוב על דרך ההתמודדות עם החלופות הדתיות הקיימות. מובן שהאתגר עבור דתות מונותאיסטיות, ששמטבע הדברים תופסות את עצמן כמייצגות אמת בלעדית, קשה יותר מזה העומד בפני דתות פוליתאיסטיות. ואכן, בספר מוצגת התמודדות של הוגים נוצרים עם התפיסה המונגולית שהתוודעו אליה בעקבות פלישות המונגולים (הטטרים) לאירופה במאה ה-13. חאן מונגולי שדבריו מצוטטים בספר תיאר את הדתות השונות כאצבעות אחדות הנובעות כולן מאותה יד, כלומר מאמת דתית עליונה ומשותפת, על אף שלכל דת ביטויים שונים.

גרסאותיו השונות של משל שלוש הטבעות נעות לאורך השנים מעמדה ספקנית לעמדה פלורליסטית המוכנה לקבל יותר מאמת אחת. העמדה הספקנית קובעת כי בלתי אפשרי – לכל הפחות בעולם הזה, עד שיתגלה האור שיחשוף את דת האמת – לקבוע מהי הדת האמיתית, ולפיכך יש לכל הפחות לכבד את הדתות היריבות ולנהל עמן פולמוס מתוך הערכה והקשבה. ואילו העמדה הפלורליסטית פותחת פתח להכרה במעלתן של שלוש הדתות. ההבדלים בין העמדות מתבטאים בהבדלים בין הסיפורים בשאלה מהי איכותה של הטבעת 'האמיתית'. בחלק מהגרסאות הימי ביניימיות הטבעת המקורית היא בעלת סגולות ריפוי, וכך קל למדי לאשש את אמיתותה או

לקבוע את היות חברותיה מזויפות. ואילו בגרסאות המאוחרות יותר של המשל, שבהן מדובר בשני חיקויים זהים לטבעת המקורית ועל כן אינו יכול להבחין מהי הטבעת המקורית, מתעוררת השאלה האמנם יש לדת אחת עדיפות אובייקטיבית על האחרת, או שמא ערכה של הטבעת נגזר מהאמונה הסובייקטיבית של נושאה בכך שהיא היא הטבעת האמיתית.

לקראת עולם סובלני?

כאשר חיבר לסינג את המחזה 'נתן החכם' נדמה היה לו כי יש סיכוי שהעולם ניצב בפתח עידן של סובלנות בין דתית. הוא העריך כי בני הדתות השונות יהיו נכונים לחיות זה לצד זה מתוך הסכמה על אמיתות רציונליות משותפות ותוך הכלה של ההבדלים הדתיים הקיימים ביניהם. רצתה ההיסטוריה, ובעידן שבו אנו חיים היום המתח הבין דתי רק הולך ומתעצם. גם שאלות של סובלנות פנימית – בתוך הדתות פנימה, בין זרמים יריבים באותה דת עצמה – רלוונטיות מאי פעם. וכך, המשל שראשיתו בימי הביניים וגיבושו המאוחר בעידן הנאורות הופך גם הוא רלוונטי. נדמה שהאנושות כולה יכולה לקבל השראה מהמשל המורה לנו לחכות עד שיפציע האור שיחשוף את האמת, ועד אז – להאמין בלב שלם באמיתותה של הטבעת שברשותנו, אך להתאפק ולא לכפות אמונה זו על זולתנו. ׀

ד"ר ימימה חובב

עמיתת מחקר במחלקה למורשת ישראל באוניברסיטת אריאל. מחברת הספר 'עלמות אהבן – חיי יהדת והרחח של נשים בחברה האשכנזית בראשית העת החדשה' והרחח 'אורנים'

